

Na zestig jaar herdenken van 'De Bevrijding', is de tijd rijp voor een andere aanpak. Niet langer praten over 'de Duitsers', alsof ze allemaal 'fout' waren (en alle Nederlanders 'goed'), maar meer letten op de individuele handelwijze dwars door de tegenstellingen heen. Zeker nu – rond 4/5 mei en met het komende WK-voetbal in Duitsland in aantocht – kan het zinvol zijn eens stil te staan bij 'de goede Duitser'.

LEO SALEMINK

De 'goede Duitser'

Duitse deserteurs in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog

Het is september 1944. De slag om Arnhem woedt en ook Westervoort dreigt frontlinie te worden. De familie Steentjes trekt weg uit het oorlogsgebied richting Groessen en een paar weken later naar Loil bij Didam. Ze krijgen daar onderdak bij een gezin waar zich ook een Duitse deserteur schuil houdt. Het is de student Nollen die het niet langer opbrengt om zich in te zetten voor Hitler-Duitsland. Juist in die dagen wordt Nollen ontdekt door de nazi-politie die overal in het land op zoek is naar deserteurs.

Nollen, maar ook de familie Steentjes worden door de SS afgevoerd naar Didam. Daar rekent de SS snel en genadeloos af met de Duitser door middel van een nekschot. De familie Steentjes krijgt na lange en harde ondervragingen de vrijheid terug. En daarom weten we nu wat er met soldaat Nollen is gebeurd.

Duizenden deserteurs

Nollen was bepaald niet de enige Duitse deserteur in dit gebied. In Wageningen zochten twee soldaten onderdak die helemaal van het front in

België gekomen waren. Voorzover we weten trokken ze van het ene adres naar het andere. In Culemborg waren bij het zogenaamde Rondeel al eerder deserteurs geëxecuteerd door de SS. In het kleine plaatsje Varsselder-Veldhunten was bij de weduwe Immink de Duitse soldaat Fuchel ondergedoken en in dezelfde plaats zaten bij Jan Bruins zelfs drie Duitse deserteurs op de hooizolder (terwijl in het huis zelf reguliere Duitse soldaten waren ingekwartierd...). En verder zijn er concrete gegevens over deserteurs in Winterswijk, Eibergen, Gendt, Nijmegen, Velp en nog wel meer plaatsen, vaak kleine afgelegen dorpjes.

Gelderland was geen uitzondering. Overall in Nederland waren er Duitse soldaten ondergedoken op hooizolders, verborgen in kelders of schuilend op bovenwoningen in de grote steden. Precieze aantallen ontbreken maar het moeten er honderden geweest zijn en volgens militair-historicus Christ Klep, in *De bevrijding van Nederland* (1995), zelfs duizenden. Zo werden er in de maand december 1944 alleen al in de drie Noordelijke provincies 127 deserteurs door de nazi-politie opgepakt en afgevoerd.

Maar ook in het zuiden moeten het er veel geweest zijn. Bekend is bijvoorbeeld het verhaal van 'lange Heinz' in Oudensch. De man wilde kennelijk niet lan-

ger meedoen met het misdadige moorden. Omdat ontsnappen niet meer kon, gaf hij een soort afscheidsfeestje in een plaatselijke kroeg en trakteerde kinderen op chocola. De volgende dag werd hij doodgeschoten en het enige wat omstanders nog hoorden, was een fel uitgesproken 'Nein'.

En wat te denken van die Duitse soldaat in de buurt van Alkmaar die bij het verzet aanklopte en vroeg om burgerkleding en papieren. Men vertrouwde de zaak niet helemaal. Een paar dagen later werd de soldaat dood gevonden – hij had zichzelf opgehangen.

Ook de plaatselijke bevolking zat immers voor een moeilijk dilemma: hulp aan deserteurs was natuurlijk levensgevaarlijk (zo werden bijvoorbeeld in Den Bosch in 1944 drie hulpverleners ter plekke doodgeschoten), maar ook zagen heel wat Nederlanders hulp aan Duitse soldaten als 'hulp aan de vijand'. Desondanks werd er – zo moge blijken uit bovenstaande voorbeelden – regelmatig wel hulp in de vorm van onderdak en burgerkleding gegeven.

De 'goede Duitser'

Bij dit alles rijst natuurlijk de vraag: hoe zat het met dit verschijnsel van 'de goede Duitser' in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog? Hoeveel deserteurs waren er en wat waren

LEO SALEMINK IS WERKZAAM ALS
FREELANCE HISTORICUS, ONDER
ANDERE BIJ EDUCATIEVE
UITGEVERIJEN.

Mobiele standrechters executeren twee deserteurs. Het vonnis wordt voorgelezen (foto links). Op de foto rechts liggen de lijken op de grond.

hun motieven en hoe verging het hen? Natuurlijk pak je dan in de eerste plaats het standaardwerk van L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*.

Dat valt tegen. Slechts op vier pagina's van zijn in totaal zestienduizend pagina's tellende werk gaat hij in op 'ongehoorzame Duitse soldaten'. Hij behandelt uiterst summier – in een voetnoot! – een paar bijzondere gevallen zoals dat van Ulrich Rehorst en Karl Eikens. Deze laatste gaf zelfs een illegale krant in het Duits uit en moest dat met de dood bekopen, toen hij probeerde om deze Duitsland in te smokkelen. Verder wijst hij erop dat tegen het einde van de oorlog nogal wat Duitse soldaten via zelfverwondingen en desertie aan de apocalyptische chaos van 1944 en 1945 probeerden te ontsnappen.

Over aantallen, motieven en achtergronden is bij De Jong weinig te vinden. Het thema 'de goede Duitser' past natuurlijk ook niet echt in zijn rigide goed-fout benadering van de oorlog. En als het niet past, ga je er ook niet naar op zoek.

Dat is wel het geval bij de Duitse historicus Norbert Haase in zijn onthullende boekje *Duitse deserteurs in de Tweede Wereldoorlog* en in een scriptie van Kevin de Jooode over hetzelfde onderwerp (*Duitse deserteurs in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog*).

Vanuit hun werk wordt het beeld scherper, maar ook complexer. Er zijn tweentwintigduizend doodvonnissen wegens *Fahnenflucht* (desertie) of 'zwakte in het zicht van de vijand' gevel. Dat is schriftelijk vastgelegd. Daarvan zijn er zeker twintigduizend daadwerkelijk voltrokken via executie, ophanging of onthoofding. Nog eens duizenden anderen belandden in concentratiekampen of verdwenen gewoon in de *Nacht und Nebel* van de nazi-terreur.

Ter vergelijking: in de Eerste Wereldoorlog zijn er aan Duitse kant 48 doodvonnissen voltrokken (bij de Fransen trouwens meer dan zevenhonderd).

Vooraf op het eind van de oorlog voerde Hitler deze justitiële terreur op naar een hoogtepunt onder het motto: 'Aan het front *kan* men sterven, als deserteur *moet* men sterven'. En ter afschrikking bepaalde hij dat vanaf 1943 de executie moest geschieden in het bijzijn van de eigen kameraden.

Motieven

Over de motieven voor deze *Fahnenflucht* is ondertussen heel wat geschreven, maar – en dat zal niemand verbazen – een eenduidig beeld kan niet gegeven worden. Het onderzoek naar motieven is sowieso een van de lastigste taken van een historicus. Afgaande op de bewaarde dossiers van de in totaal

1133 militaire rechters die zich met dit soort zaken bezig hielden, waren het vooral asocialen (ze lieten immers hun kameraden in de steek) en 'zenuwzwakke' lieden, die ook voor de oorlog al niet deugden.

Op *Deutsch gründliche* wijze probeert men dit steeds weer aan te tonen en soms met succes. Dat leverde dan weer mooie propaganda op voor Wehrmacht en thuisfront.

Aannemelijker is volgens de onderzoeker Norbert Haase dat vaak verschillende motieven een rol speelden: heimwee naar vrouw en kinderen, pure angst, defaitisme, psychische problemen na een terreuraanval, allerlei opportunistische redenen en soms ook politieke motieven. Meestal ging het om een combinatie van factoren.

Maar de tegenkrachten tegen desertie waren sterk: 'de eed van trouw' was voor een Duits soldaat zo ongeveer heilig. En door te deserteren liet je je kameraden in de steek. Voor het thuisfront was een deserteur al snel een verrader. Ook werden vaak tegen de familie van de deserteur strafmaatregelen genomen.

Voeg daarbij de draconische straffen die de deserteur te wachten stonden bij arrestatie (vaak de doodstraf) en het is duidelijk dat een soldaat een dergelijke stap niet zomaar zette. Of zoals een deserteur in een brief schreef:

In de klas...

In de klas kan natuurlijk op verschillende manieren gewerkt worden met dit thema. Voor de docent is het handig om het genoemde boekje van Norbert Haase als uitgangspunt te nemen. Men kan hieruit de concrete levensverhalen van enkele omgekomen deserteurs gebruiken of het levensverhaal van een deserteur die het toevallig wel overleefd heeft. Ook bevat het boekje gemakkelijk te kopiëren schriftelijke bronnen zoals het doodvonnis van een deserteur, teksten van gedenkstenen, een Amerikaanse en Russische oproep aan Duitse soldaten tot desertie en nog meer. Heel speciaal is natuurlijk ook de discussie rond een Gedenksteen voor de Onbekende Deserteur.

Ook is de in de tekst genoemde fototentoonstelling over dit thema (Onderdrukking en Bevrijding) op verschillende locaties in Nederland te zien. Zie voor informatie hierover:

www.vredesmuseum.nl
onder 'tentoonstellingen in het land' /
'voor uitleen beschikbare tentoonstellingen'

In mei 2006 is deze voor scholieren bijzonder geschikte tentoonstelling te zien in de openbare bibliotheek van Rhenen. De tentoonstelling is ook te leen; zie voor info hierover de genoemde website.

Natuurlijk kan men het thema deserteurs ook verbreden naar de Indië-weigeraars of de Vietnam-deserteurs, maar dan zal men wel goed moeten nadenken over de te kiezen invalshoek aangezien motieven, achtergronden en politieke context nogal verschillen van elkaar. Misschien wel iets voor profielwerkstukken om overeenkomsten en verschillen in beeld te brengen?

'Er is meer moed voor nodig om een afwijkende mening te hebben dan om flink door het vuur van machinegeweren heen te stormen'.

Desertie als bewust politieke daad tegen het nazi-regime lijkt maar bij een minderheid van de tweeëntwintigduizend geregistreerde gevallen een rol gespeeld te hebben. Door kritisch bronnenonderzoek en uit gesprekken met enkele overlevenden zijn zulke gevallen achterhaald. Haase geeft een hele reeks van voorbeelden.

Vooraf in het begin van de oorlog – toen velen nog geloofden in een Duitse eindoverwinning – lijken juist politieke motieven een belangrijke rol gespeeld te hebben. Meer dan in de jaren 1944 en 1945 toen defaitisme en opportunisme de overhand kregen.

Het onderzoek van De Joodse bevestiging dit voor de situatie in Nederland.

Ten slotte

Na de oorlog heeft het lang geduurd voordat er enige waardering kwam voor deze deserteurs. Onder invloed van historici als Norbert Haase, schrijvers als Heinrich Böll en Dorothee Sölle en politici van de Groenen, kwam er een rehabilitatie-beweging op gang,

kwam, stemde de CDU/CSU tegen met het merkwaardige argument dat zo iets alle soldaten die *niet* hadden gedeserteerd 'moreel zou diskwalificeren'. Uiteindelijk zou de rehabilitatie er wel komen.

Ook in Nederland is er officieel weinig aandacht voor deze 'goede Duitsers' geweest. Afgezien van een kleine, maar schokkende fototentoonstelling van het Museum voor Vrede en Geweldloosheid en enkele plaatselijke initiatieven, is het thema weggedrukt in voetnoten of bijzinnen van de historische standaardwerken.

Ten onrechte. Zeker de politiek gemotiveerde deserteurs hebben met gevaar

met name voor deserteurs om politieke redenen. Maar het bleef een pijnlijke kwestie. Veel oudere Duitsers bleven hen zien als verraders die vaderland en kameraden in de steek hadden gelaten. Zo was het bijvoorbeeld onmogelijk om in Bonn een herdenkingsmonument voor deze moedige Duitsers opgericht te krijgen. De oplossing werd in 1989 gevonden in een mobiel monument dat van de stadsautoriteiten een paar uur in het centrum mocht staan op een vrachtwagen en daarna weer weg moest zijn! Origineel maar ook veelzeggend.

Pas in 1998 kwam de weg vrij voor politieke rehabilitatie, maar deze moest dan wel steeds individueel en heel bureaucratisch aangevraagd worden. Daarbij moest je als ex-deserteur vooral zien aan te tonen dat je niets verkeerd had gedaan. Toen later ook een vorm van collectieve rehabilitatie ter sprake

voor eigen leven een daad gesteld die men niet als onvaderlands of onkamearraadschappelijk kan afdoen, maar eerder dient te beschouwen in het licht van de volgende woorden van Dorothee Sölle over dit thema:

'Het ontbreekt ons niet aan loyaliteit jegens de staat...daarvan hebben we nog steeds veel te veel.... Maar wellicht aan loyaliteit tegenover het leven'.

Ongetwijfeld geldt dit niet in alle gevallen even sterk (een mix van motieven overheerste waarschijnlijk), maar voor een deel van de twintigduizend geëxecuteerde deserteurs zeker wel.

Hoe dat precies zat bij student Nollen in Didam of bij 'lange Heinz' in Oudenbosch, is niet meer na te gaan. Maar laten we ze op zijn minst het voordeel van de twijfel gunnen voor hun daden. Wat hun motieven ook waren, ze weigerden nog langer mee te doen! ■

Bekanntmachung

In Kahlberg wurden standgerichtlich erschossen
am 21. Febr. 1945

der Gren. G. und der Obergefr. der Lw. G.

und am 26. Febr. 1945

der Gefr. B. und der Pionier H.

Die Hingerichteten sind als Fahnenflüchtige

und Drückeberger über das Haß gekommen

Sie scheuten den Helden Tod vor dem Feinde
und starben den Tod in Schimpf und Schande

Das Standgericht

Der Diensteid der Soldaten der Wehrmacht

Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes Adolf Hitler, dem Obersten Befehlshaber der Wehrmacht, unbedingten Gehorsam leisten und als tapferer Soldat bereit sein will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen.

ZWEI WORTE die 850 000 Leben retteten

„EI SÖRRENDER“ sagten allein im Westen 850 000 Deiner Kameraden, weil sie einsahen, dass ihre Lage hoffnungslos war.

„EI SÖRRENDER“ bedeutete für 850 000 Deiner Kameraden, dass sie aus der Hölle der Materialschlacht in Sicherheit gelangten.

„EI SÖRRENDER“ bedeutete für 850 000 Deiner Kameraden, dass sie die Heimat nach Kriegsende gesund und wohlbehalten wiedersehen.

Auch für Dich öffnen

ZWEI WORTE

den Weg in die Heimat.

ZWEI WORTE:

„EI SÖRRENDER“

De illustraties zijn afkomstig uit het boekje van Norbert Haase, *Duitse deserteurs tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1991).

Je ziet hier de eed op de Duitse vlag, die iedere soldaat moest afleggen; een Amerikaans pamflet voor soldaten, dat dicht bij de fronten door een vliegtuig werd afgeworpen, en de aankondiging van de uitvoering van een vonnis op basis van standrecht.

Op blz. 4 een gedenksteen bij het metrostation Friedrichsstrasse in Berlijn.